

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

УДК 94 (477)

о. *Юрій Мицик*

З НОВОВІЯВЛЕНИХ ДОКУМЕНТІВ ІВАНА МАЗЕПИ ТА МІСТА БАТУРИНА

Дана стаття представляє собою публікацію дуже важливих джерел доби гетьмана Івана Мазепи. В ній подано 7 документів: 4 універсали самого Івана Мазепи і три купчих 1692-1694 рр., які стосуються Батурина. Універсали Мазепи засвідчують його прагнення розширити кордони Гетьманщини, зокрема відновити Корсунський полк, в них згадуються важливі діячі УПС і Ніжинського полку. Три інші являють собою витписи з батуринських ратушних книг, котрі не дійшли до нашого часу. Їхня цінність не тільки в цьому, оскільки вони проливають світло на міську топономіку, склад мешканців Батурина, зокрема міської верхівки, гетьманських слуг.

Ключові слова: Мазепа, Батурин, універсали, ратушні книги, монастирі.

Універсали та листи гетьмана Мазепи і документи батуринських ратушних книги кінця XVII ст.

У зібранні Інституту рукописів (далі – ІР) Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – НБУ) зберігаються матеріали незавершеної копійної книги («книги-архіву») документів Видубицького монастиря у Києві (1), яка нині готується нами до друку. Її копіями виступали переважно ієромонахи Іларіон і Гавриїл. На сторінках цієї книги вміщено чимало копій документів XVI-XVIII ст. Зазначимо, що документація полкових і сотенних козацьких канцелярій Правобережної Гетьманщини зазнала особливо сильних втрат ще в часи сумнозвісної Руїни, та й подальші часи аж ніяк не сприяли її збереженню. Копійна ж книга дозволяє трохи ліквідувати цю прогалину. Серед її документів знаходимо й універсали, й листи гетьманів України, які досі не були видані і не були введени до наукового обігу. Це стосується й двох універсалів Мазепи Свято-Михайлівському Видубицькому монастиреві у Києві і двох його листів до ігумена Видубицького монастиря ієромонаха Варлаама Страховського. Ці документи проливають світло на історію Корсунського полку, особливо початку XVIII ст. Виявляється, в часи Мазепи продовжувалося життя на цих теренах, незважаючи на роки Руїни, видно, що гетьман Мазепа розглядав Корсунський полк як невід'ємну частину Гетьманщини.

Варто відзначити, що в одному з універсалів Мазепи згадуються брати Стефан і Андрій Кобилецькі (Кобилянські). Як видно з інших документів копійної книги, один з братів (Стефан) брав участь у венеціансько-османській війні 1645–1669 рр., яка точилась на о. Крит. Є дані про його тяжкі поранення, кількарічний турецький полон (був гребцем-невільником на галерах). Досі було трохи відомо про Григорія Кобилецького, ніжинського сотника у 1649 р., ніжинського наказного полковника у 1655-1656, 1658 рр. і Семена Кобилинського, київського хорунжого у 1670 або 1682 рр. Стефан, очевидно, доводився їм ріднею. Неясно тільки, коли він воював на боці Венеції і коли опинився на турецьких галерах, бо ця війна тривала з 1645 по 1669 рр. До 1703 р. він вже не жив (померли на той час його дружина і син), і він заповідав на-

© Мицик Юрій Андрійович – головний науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства НАНУ, доктор історичних наук (м.Київ).

даний королем Речі Посполитої (панував у 1669–1673 рр.) Михайлом Вишневецьким х. Дацьки своєму рідному брату Андрію, який раніше проживав у Олишівці, мріяв про чернецтво і врешті постригся в ченці у Видубицькому монастирі під іменем Антоній, а через якийсь час, відчуваючи наближення смерті, заповідав цей хутір монастиреві. Цікава історія і черниці Вознесенського Києво-Печерського жіночого монастиря Феодосії Мартишенко-Хмельницької, яка разом із синами Стефаном і Михайлом за участю ігумені Марії-Магдалини Мазепи (матері гетьмана) до квітня 1710 р. продала свій х. Педани Видубицькому монастиреві. Цікаво, що Феодосія була удовою по Кіндрату Мартишенку, прозваного Хмельницьким. Це не міг бути нащадок Богдана Хмельницького, але, можливо, був його родичем чи нащадком його двоюрідного брата Захара. Можна довідатися з наведених нижче документів і про представників духовенства, в першу чергу про ігумена Видубицького монастиря Варлаама Страховського, завдяки енергійній діяльності якого значно збільшилися монастирські володіння на Корсунщині.

Далі переходимо до іншого сюжету. Існує ще одна копійна книга того періоду, цього разу Свято-Преображенського Мгарського монастиря під Лубнами (2), яка теж планується нами до видання. У ній знаходимо багато матеріалів стосовно Сіверщини, серед яких є й документи, котрі безпосередньо стосуються Батурина. Це – виписи з батуринських ратушних книг 1692–1696 рр. Ратуша означає будинок, в якому розміщувалися органи місцевого самоуправління у Речі Посполитій та ряді інших європейських країн. Були ратуші і в Україні, однак їхня документація, насамперед ратушні книги (до XVIII ст.) на Сіверській Україні (Батурин, Борзна, Новгород-Сіверський, Ніжин, Чернігів тощо), майже не збереглися. Дещо, однак, можна відновити, оскільки документи (переважно купчі) часом копіювалися, а виписи – копії віддавалися «потребуючій стороні». Так, нам удалося виявити у складі копійної книги Свято-Преображенського Максаківського монастиря і опублікувати на сторінках «СЛ» документ з батуринських міських книг 1722 р., де йшлося про вдову полковника Чечеля – Олену та її синів (3). У складі копійної книги Мгарського монастиря виявлено ще три документи – виписи з батуринських ратушних книг 1692–1696 рр. Виявляється, що монастир в особі ігумена Іпатія Горбачевського придбав у 1692 р. в Батурині у Грицька Іванченка двір з будинком. Цей двір знаходився у передмісті Батурина за брамою «Митченскою» (вона так називалася від села Митченки, яке неподалік гетьманської столиці) між дворами батуринців. У 1695 р. монастир через свого представника (ієродиякон Неофит Семенович) купив і сусідній двір з хатою у Матвія, зятя Надіонового, а наступного року там же придбав «пляц», тобто вільне місце. Названі суми грошей, за які продали нерухомість, імена й прізвища свідків куплі-продажу, причому бачимо серед них Якова Велігорського, слугу гетьмана Івана Мазепи, імена й прізвища тодішньої міської верхівки Батурина.

Слід зауважити, що писар, очевидно, припустився описки. Насправді Нестеренко був батуринським сотником, Гордій Хрисанфович – городовим отаманом, Филипович або Филонович – вйтом. Згадується і звичайна міська печатка, якою скріплювалися документи, крім підписів зацікавлених персон. Це всього лише три коротких документи, однак вони проливають важливе світло на життя Батурина всього за 10-15 років перед катастрофою 1708 року.

При публікації використовувалися правила передачі тексту, розроблені Я. І. Дзиріою (5), однак титла не розкриваємо, оскільки вони стосуються загально-відомих слів, наприклад: Бг – Бог, Дх – Дух, Хт – Христос, мнст-монастир, п.-пан, мл.-милість тощо. Слова, які не вдалося прочитати, позначені знаком (...)*; місця, написані особисто авторами документів, підкреслено. Деякі назви установ скорочені: Центральний державний історичний архів України у Києві – ЦДІАУК, Національна бібліотека України ім. В. В. Вернадського у Києві – НБУ, Інститут рукописів – ІР.

Примітки:

- 1) НБУ.–ІР.– Ф. 160.–№ 244.
- 2) Центральний державний історичний архів України у Києві (далі – ЦДІАУК).–Ф. 137.–Оп.1.–№ 127).

3) НБУ. – IP. – Ф. VIII. – № 255 М./ 154. – Арк. 116 зв. – 117 зв. Опубліковано: Мицик Ю.З документації Максаківського Спасо–Преображенського монастиря XVII–XVIII ст. (ч. 2)//СЛ.–2014.–№ 4.–С.124-125.

4) Кривошея В.В. Українська козацька старшина.–К., 2005.–Ч.1.–С. 87.

5) Літопис Самовидця.–К., 1971.–С. 39-41.

* * *

№ 1

1706, червня 4 (травня 24). – Батурин. – Стверджувальний універсал гетьмана Івана Мазепи Свято-Михайлівському Видубицькому монастирю на купчі від Василя Бабича та черниці Феодосії Хмельницької..

«Пресвітлішого и державнішого великого гсдря его црского величества Войск Запорозских гетман, славного чина стога апстла Андрея и Білого орла кавалер Иоан Мазепа.

Всій старшині и черни Войска его црского пресвітлого величества Запорозского и всякой кондиції, стану и годности людем по обоїх сторонах реки Днепра застаючим и под рейгиментом нашим и кожному комуколкев о том тепер и в потомние часи відати будет належало сим універсалом нашим ознаймуем, иж будучи от превелебного в Бгу гсдрина отца Варлаама Страховского, игумена мнастира Сто Михайловского видубицкого киевского, и от всей братії тамошней виправленным велебний отц Варлаам, духовник того ж мнастира до нас в Батурин презентовал нам купчїі записи на двї пасїки от Василя Бабича, жителя голякувского, и ото инокині Феодосїї Хмельницкой мнастиреви видубицкому данние, и просил нас, абисмо онде для спокійнішого заживаня и владїния рейментарским нашим ствердили універсалом. Ми прето, гетман и кавалер, принявши тое слушноє прошение, казали из канцелярії войскової сей наш універсал, которим яко (?) тие вишей писанние пасїки для спокійнішого заживаня, диспонуваня и владїния ствержаем так, аби нихто з старших и менших войскових и посполитих людеї не смїл и не важился в диспонуваню тих пасїк мнастиреви видубицкому жадним способом найменшой чинити перешкоди, кривд и долегливости, утяженя и спустошеня повагою сего ж універсалу варуем и владзою нашою гетманскою накрїпко приказуем.

Дан в Батурині мая 24 року 1706».

(НБУ. – IP. – Ф. 160. – № 244. – Арк. 328 зв. – Копія середини XVIII ст. Внизу документа намальоване коло, в якому написано «місто печати», а ще нижче запис копіста: «В подлинном таково подписано: «Звиш менованный гетман рукою власною» та «С подлинным сводил иеродиякон Гавриїл»)

№ 2

1706, вересня 11 (1). – Київ. – 1706, червня 4 (травня 24). – Батурин. – Стверджувальний універсал гетьмана Івана Мазепи Свято-Михайлівському Видубицькому монастирю на с. Дацьки.

«Его црского пресвітлого величества Войск Запорозских гетман, славного чина стога апстла Андрея и Білого орла кавалер Иоан Мазепа.

Всім вобец и кожному зособна, а меновите пану полковнику, старшині полковой, сотником, атаманом и всім войскового и посполитого чину старшим и меншим, в том полку знайдуючимся обывателям, и кому би колкев о том відати належит, універсалом нашим ознаймуем, иж превелебний в Бгу гсддин его млость отц Варлаам Страховский, игумен мнастиря Сто Михайловского видубицкого киевского, презентовал нам два універсала славной памяти короля полского Михала, еден на село, прозиваемое Дацьки, в полку Корсунском над рекою Сакавицею лежащее, а другий на млин на рецї Рось, нижеї Корсуня найдуючийся, данние и наданние от того короля Михала пану Кобилецкому за вірние и значние ку ему, королевскому величеству и Речи Посполитой полской заслуги, которий при докончено жития своего, знаючи, же натуралним правом сукц[е]сия тих добр не на кого іншого, тилко на брата его спадаєт, отд[а]єт ему тие універсали; брат зась, принявши иноческий чин в монастиру Михайловском видубицком киевском, вручил оние вмїсто легат[її] той стой обители видубицкой и просил он, оц игумен, з брат[їею] о потвержене наше тих універсалов и о надане помянутих

добр о(би)тели их. Мы прето, гетман и кавалер, тому их слушному проше[нию] давши у себе місце, а респектуючи на старожитную стую обитель видубицкую, в которой при безкровних офірах до престола Божия, за достоїнство монаршое, за нас, гетмана, и за все православно российское вої(нс)тво молитви приносятся, яко ствержаем тие славной памяти короля Михала універсали, так и добра, помянутие село Дацки в полку Корсунском лежачое, з всіми до его належачими кгрунтами и всякими угодиями (...) * млин на реці Росі, нижей Корсуня знайдуючийся, в вічистую посесию надаем той обители сто Михайловской видубицкой киевской, позволяючи ему, превелебному в Бгу отцу игумену видубицкому, сукцесорам его и всей о Хті братії, тим селом владіти и з млина приходячие пожитки, ку общой монастыра их ползі употребляти. За чим аби як сам пан полковник корсунский, старшина полковая, сотники, так и нихто згола з старших и менших войскових и посполитих того полку обывателей, ему, превелебному отцу игуменови, перешкоди и перенагабана в труитых (?) заходах и всяких тамошних вгодиях утиску наносити, пилно и грозно варуем. Войт зась пререченого села Дацков з людми посполитими, должен будет знаючися на своей повинности, в всем быти ему, превелебному отцу игуменови видубицкому, и всей о Хте братії тамошней, поволним и послушним и в всем подданство волі их задосит чинячи. О тое всей повторе сим нашим універсалом пилно приказуем.

Дан в Києві септеврия 1 року 1706».

*(НБУ.-ІР.- Ф. 160.-№ 244.-Арк. 331-331 зв. – Копія середини XVIII ст. Внизу документа намальоване коло, в якому написано «місто печати», а ще нижче запис копійста: «В подлинном таков подпис: Звиш менованный гетман и кавалер рукою власною» та «С подлинным сводил иеродиякон Гавриїл». Запис перед документом копійста: «Ведлуг супліки от Лева за (...) *ой, жеби законники видубицкие кривд в млинах корсунских не чинили»)*

№ 3

1707, вересня 10 (серпня 31). – Києво-Печерський. – Лист гетьмана Івана Мазепи до слуги (?) Василя щодо незаконної побудови млинів на р. Росі, що завдає шкоди монастирському млину.

«Пане Василю.

Жалосне нам ускаржался превелебний в Бгу гспдн отц Варлаам Страховский, игумен мнастира видубицкого киевского, прекладаючи, что Юско, житель села Луки, подданный Пустинного киевского Николского мнастира, без фундуша нашего занявши греблю на реці Росі, нижей их мнастирской видубицкой греблі и млин на оной постройши, их же млин, верху будучий, тым подмочил (?), же и колесо в воді плаваючи, згола не может обернутися. Зачим приказуем в. м., абис взявши з собою людей, добро знаючися на строених (?) млинов, зехал туда и осмотріл, если так есть, як нам вишреченний оц игумен видубицкий доносил и если покажется явная от Юрчиного млина шкода, то млин помененного Юрка роскидати и греблю вели в. м. розкопати. Самого зась его, если нашего не покажет фундуша, забити в колодки, присилал до нас, кгдаж без нашего позволения и фундушов. Пп полковники и панове енералние особи не важится нигде грунтов и гребель вновь строити. Тое и повторе в. м. приказавши, ему ж ласку нашу засилаем.

З Києва Печерского року 1707».

(НБУ.-ІР.- Ф. 160.-№ 244.-Арк.312. – Копія середини XVIII ст. Внизу документа намальоване коло, в якому написано «місто печати гетманской» і запис копійста: «В подлинном підпис таков: «Иоан Мазепа гетман», а нижче – ще запис: «С подлинного сводил иеромонах Иларион». Запис перед документом копійста: «Лист гетмана Мазепи до пана Василя за мельницкою справою»)

№ 4

1708, вересень (?) – Табір під Биковим. -Лист гетьмана Івана Мазепи до Варлаама Страховського, ігумена Свято-Михайлівського Видубицького монастиря, щодо конфлікту через млини на р. Рось.

«Превелебний в Бгу отче игумене мнастира видубицького, мой ласкавий гспдне отче и приятелю.

Якую нам подали супліку Левко Ерофієнко и Юрко Мелусенко з братом своїм, жителі курсунские, прекладаючи жалобу на законников вашой превелебности мнастира, од которых в млинах их на отчистих грунтах построених, чинится обида, поневаж не відать з якої ненависти там греблю их роскопали жес (?) кринку (?) вивернула, тартиці в воду повкидали. Тую ми посилаючи до вашой превелебности, велце желаем, абис ваш превелебность приказал законникам мнастира своего разорения им в млинах не чинити, а если вашой превелебности млином мнастирским од их млинов кривда чинится, теди то теж вашой превелебности правне з ними поступити, а не казати самоволне долегливости наносити. О що вашой превелебности и повторе жадаючи, млитвам богоугодним отдаюся.

З обозу у Бикова августа 31 д. року 1708.

Вашей превелебности зичливий приятел Иоан Мазепа, гетман Войска его црского пресв[етлого] величества Запорож[ского].

(НБУ. – ПР. – Ф. 160. – № 244. – Арк. 314 зв. – Копія середини XVIII ст. Внизу документа намальоване коло, в якому написано «місто печати», а ще нижче запис копїста: «С подлинной сводил иеромонах Иларион». Запис перед документом копїста: «Ведлуг супліки от Лева за (...)ой, жеби законники видубицькие кривд в млинах курсунских не чинили»)

№ 5

1692, жовтня 28 (18). – Батури́н. – Купча двору в Батури́ні.

«Запис на двор, куплений в Батури́ні.

Выпис з книг міських ратуша батуринського року тисеча шестсот девятдесят второго, мсяца октобр осмогонадцят дня.

Перед нами Дмитром Нестеренком Хрисановичем, атаманом городовим, Лукьяном Филиповичем, сотником, Гордієм, войтом, Самуйлом Григорієвичем, бурмистром батуринским, ставши очевисто Грицько Иванченко, резник и обивател батуринский, явне, ясне и доброволне без жадного примушення, ані теж з намови людской, толко з власной своей доброй волі, сознал, иж пляц з будинком, на нем стоячим, який ест найдуючийся на передмістю, за брамою Митченскою, в межах дворов з одной стороны Матвія, зятя Надионовского, а з другой – Семена Калачника, добра свої вла[с]ние, никому ні в чом не пенние и в жадной суммі не заведенние, продал за готовую и сполна отліченную суму, то ест за сто и сорок золотих, превелебному в Бгу его мсти гспдну отцу Ипатию Горбачевскому, игумену мнстра Мгарского лубенского, з братією. Та ж де обителі на вічніе часи, от которого проданного двора, речен. продавца, отдаляет сам себе, жону, дітей и всіх свої[x] покровних, близких и далеких, жебы в тот проданный двор жадним правом и ніякою близкостю припущени бути не мают и мочи міти не будут, а превелебному отцу игуменові з братією в посессіи мнстрской тот двор міючи, спокойне оного уживати, дати, продати и як хочяти на пожиток мнстрский оборочати, не узнаючи ні от кого жадной перепони (..) * турбації, уряд того доброволного и устне оповіданного продажного сознания вислухавши, за потребованем стороны веліли до книг міських ратуша батуринского записат и есть записано, з которых и сей запис при звычайной печати міской и з подписом руки писарской видан.

Леонтий Клищен, писар міський батуринский, рукою».

(ЦДІАУК. – Ф. 137. – Оп. 1. – № 127. – Арк. 132 зв. – 133. – Копія XVIII ст. Внизу документа намальовано коло, в середині якого написано: «місто печати міской батуринской»)

№ 6

1695, січня 9 (1694, грудня 30). – Батури́н. – Купча двору в Батури́ні.

«Я, Матвій, Надионов зять, жител батуринский, чиню відомо тим моим доброволним записом, кому бы о том відати належало, иж продадем з доброй моей волі пляц двора з хатою, стоячою на нем, лежачий на передмістю, за брамою Митченскою, о межу двора Грицькова Резникова, который куплено до мнстра Мгарского лубенского, з другой стороны о межу от улиці за готовую и сполна отличенную сумму, то

ест золотих шестдесят, превелебному в Бгу его млсти отцу Ипатию Горбачевскому, игуменови мнстра Мгарского лубенского, з братиею на вічніе часы, з который тот мой двор и на нем стоячую хату, отобравши у его млы, пререченного отца игумена, гроши, ціле оного вирекаюся и не повинен буду жадним способом втручатися, так я сам, яко жона моя и потомкове мої и повинние мої, близкие и далекие, леч волно их милостем отцем мгарским той, от мене проданный пляц, як хотіти заживати, дати, продати и на пожиток мнстрский обернути, при которой моей продажи были люде зацние и віри годние: пан Яков Велігорский, слуга ясневелможного его млсти пана гетмана, Грицко Різник, жител батуриинский, Андрій Мануйлов, жител пісковский, подданий мнстра Мгарского, на що для ліпшой віри и певности даю его млсти отцу игумену и братіі тот мой доброволний запис з подписом руки того ж запису писара.

Діялося в Батурині року 1694 мця декабрия 30 дня.

Иеродиякон Неофит Семенович, законник мнстра Мгарского лубенского, рукою». (ЦДІАУК. – Ф. 137. – Оп. 1. – № 127. – Арк. 133-133 зв. – Копія XVIII ст.)

№ 7

1696, жовтня 26 (16). – Батурин. – Купча «пляцу» в Батурині.

«Року тысяча шестсот девятдесят шостого місця октоврия 16 дня.

Я, Анастасия Семенова Калачничка, жителка батуриинская, из сном Кондратом Семеновичем відомо чиним сим ншим доброволним записом, кому о том відати належаю, иж з доброй волі ншой продалисмо пляц наш власний, нікому ні в чом не заведенний и не пенний, в Батурині на передмістю за брамою Митченскою, о между двора Яцка Ракоїда, лежачий, превелебному его млсти отцу Ипатию Горбачевскому, игуменови мнстра Мгарского лубенского, з братиею за тридцят и сім зол., за который пляц нш, отобравши гроши, ціле оного вирекаемся и не повинни будем способом жадним в оний втручатися, так мы, яко и по нас будучие потомки и кривные нши, близкие и далекие, леч волно их млстем отцем мгарским тот, от нас проданный пляц, як хотіти на пожиток мнстрский обернути, при якої ншой продажи были люде зацние и віри годние: Гарасим, господар мнстра Мгарского, Харко, Кирило тутешний, Яков Яременко, Назар Калачников, жителі батуриинские, на що для ліпшой віри и певности даем его млсти отцу игуменови мгарскому сей нш доброволний запис з подписом руки того ж запису писара.

Діялося в Батурині року и дня вышъменованного.

Иеродиякон Неофит Семенович, законник мнстра Мгарского лубенского, рукою». (ЦДІАУК. – Ф. 137. – Оп. 1. – № 127. – Арк. 133 зв. – 134. – Копія XVIII ст.)

Данная статья представляет собой публикацию очень важных источников гетманата Ивана Мазепы. В ней подано 7 документов: 4 универсала самого Ивана Мазепы и три купчих 1692–1694 гг., которые касаются Батурина. Универсалы Мазепы свидетельствуют о его стремлении расширить границы Гетманщины, в частности восстановить Корсунский полк, в них упоминаются видные деятели УПЦ и Нежинского полка. Три другие являются выписями из батуриинских ратушных книг, которые не дошли до нашего времени. Их ценность не только в этом, т. к. они проливают свет на городскую топонимику, состав жителей Батурина, в частности городской верхушки, гетманских слуг.

Ключевые слова: Мазепа, Батурин, универсалы, ратушные книги, монастыри.

The article presents by a soba publication of very important sources of time of hetman Ivan Mazepa. In her 7 documents are given: 4 universaly of Mazepa and three dozovora purchases 1692-1694 a. Universaly of Mazepa certify his aspiration to extend the borders of Ukraine, in particular to renew Korsunskij regiment, the important figures of church and Nezhin regiment are remembered in them. Three other show a soba extracts from of municipal books that did not reach to our time. Their value is not only herein, as they throw light on municipal toponymy, composition of habitants of Baturina, in particular municipal apex, hetman servants.

Keywords: Mazepa, Baturin, universaly, municipal books, monasteries.